

ในทางที่เป็นธรรมชาติ แม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม การเน้นลักษณะของผู้หน้าที่ดี อาจเป็นเหตุให้พระพุทธรองค์ทรงเห็นว่าเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแคว้นแคว้นต่าง ๆ

พระพุทธรศาสนา ซึ่งได้รับอิทธิพลเรื่องของภาวะความเป็นผู้นำเข้ามาตลอดจนได้มีการประยุกต์ และพัฒนาคุณภาพของภาวะผู้นำตามแนวพุทธวิธีในพระพุทธรศาสนา โดยให้ผู้ปกครองนำธรรมชาติ ของพระพุทธรศาสนาไปใช้ เพื่อมุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ ให้เป็นสังคมที่มีระเบียบให้อยู่ด้วยความ สงบสุข เหตุใด พระพุทธรศาสนาจึงต้องการให้ผู้นำมีคุณธรรมเป็นพิเศษ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ พระพุทธรศาสนาให้ความสำคัญต่อภาวะผู้นำมาก เพราะภาวะผู้นำมิใช่เป็นเพียงผู้นำในทางการเมือง เท่านั้น แต่เป็นทั้งศูนย์กลางที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ทั้งเป็นผู้ที่ต้องนำ สังคมมนุษย์สู่สังคมโลกอีกด้วย

ดังนั้น เมื่อผู้ปกครองดำรงอยู่ในคุณธรรม สังคมก็จะอยู่ด้วยสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอา ตัวอย่างคุณธรรมของผู้นำไปปฏิบัติ ถ้าประเทศใด มีผู้นำเป็นผู้มีความสามารถและมีคุณธรรม ประเทศนั้น บ้านเมืองนั้นก็จะมีเสถียรภาพที่มั่นคงและเจริญก้าวหน้า สังคมจะไม่เดือดร้อน คุณธรรมของผู้นำ จึงเป็นสิ่งที่ปรารถนา เพราะถ้าผู้นำไม่มีคุณธรรมแล้ว ผู้นำนั้น จะใช้แต่อำนาจ ตามความพอใจของตน และอาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยจากคนที่เมตตา กรุณาจนกลายเป็นคนที่โหดร้ายจนได้ กลายเป็นทรราชย์ได้ ดังนั้น พระพุทธรศาสนาจึงเสนอหลักธรรมให้ผู้นำ ดังเช่น กำหนดและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะพัฒนาความเป็นผู้นำ โดยใช้หลักพุทธธรรมให้เป็นภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ได้

บริบทแนวคิดของความสำคัญต่อภาวะความเป็นผู้นำ

หลักพุทธวิธีซึ่งปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ได้แสดงเรื่องเกี่ยวกับผู้นำและภาวะความเป็นผู้นำไว้ แม้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในเชิงประวัติศาสตร์ แต่จะเห็นถึงความสำคัญ ผู้นำ เมื่อวิเคราะห์ ในหลักการสำคัญ จะพบเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำตามคติพระพุทธรศาสนา ดังจะเห็นได้จาก ผู้นำไม่ว่าจะดำรงฐานะ หรือตำแหน่งใด เช่น กษัตริย์ ราชา มหาสมมติ เป็นต้น ได้สะท้อนถึงภาวะ ผู้นำอันสืบเนื่อง หรือมีรากฐานพุทธวิธีสังเกตได้จากจริยวัตรหลากหลายของผู้นำล้วนมีความเกี่ยวข้องกับภาวะอำนาจ ความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคม ร่วมกันทำกิจกรรมมากมาย ดังปรากฏ ออกมาในลักษณะของคุณธรรม หรือการปฏิบัติธรรม ตามหน้าที่ทั้งผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม ฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้ผู้นำและภาวะผู้นำ เพื่อบริหารจัดการในการปกครอง โดยความบริสุทธิ์ยุติธรรมโดยแท้แม้ในอัครคัมภีร์ธรรมนั้นเอง (พระไตรปิฎก) ก็ได้กล่าวถึง กำหนด ของมนุษย์สังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคม หรือรัฐ นั่นคือความ

เกี่ยวข้องของผู้นำและสมาชิก พุทธธรรมที่บ่งถึงภาวะของผู้นำนั้น มีพื้นฐานที่ธรรมชาติทางกายและทางใจของมนุษย์ สภาพธรรมชาติ(State of Nature) ของปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลง เริ่มด้วยสมัยที่โลกพิเนาศ สัตว์โลกที่มีบุญ ได้เกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงามเมื่อโลกกำลังเกิดใหม่ จักรวาลยังเป็นน้ำ มีตมม ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ไม่มีกลางวัน กลางคืน ต่อมาเกิดพื้นดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำ มีสี กลิ่น และรสดี สัตว์โลกคนหนึ่งจึงลองชิมดูและสัตว์โลกอื่น ๆ ก็ชิมตาม ตัณหาหรือความอยากก็เกิดขึ้นร่างกายก็ขยายขึ้นแล้วเกิดการดูหมิ่นผิวพรรณกัน จึงทำให้เกิดชนชั้นวรรณะ และระบบสังคมในเวลาต่อมา

พุทธวิธี เพื่อความเป็นพระจักรพรรดิ ตามหลักจกักวัดติวัตร เป็นหน้าที่ของความเป็นผู้นำ ในฐานะผู้ปกครอง บริหารอาณาจักร ให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. การตั้งตนให้ดำรงอยู่ในธรรมและการรักษาคัมภีร์ป้องกันอันชอบธรรม (ธรรมาธิปไตยและธรรมิการักษาวรรณคูปติ) จะสร้างความชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ได้แก่ บริวารในปกครองคือ มเหสี โอรส ธิดา ข้าราชการ และสมาชิกภายใต้ธรรมาภิบาล (Good governance) หมายถึง ชนทุกหมู่เหล่าชาวบ้านชนชั้นต่าง ๆ ตลอดจนพระสงฆ์บรรพชิตผู้ทรงคุณธรรม แม้กระทั่งบรรดาสัตว์ชนิดต่าง ๆ

๒. การจัดให้มีการป้องกันปราบปรามการกระทำความผิดผู้นำจะมีการจัดการมิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมืองอย่างเด็ดขาด

๓. การกระจายรายได้ (ธนาหุปนทาน) ผู้นำให้มีการปันทรัพย์สินเฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์มิให้มีคนยากไร้ในอาณาจักร

๔. การแสวงหาปัญญาและคุณธรรม (สมณพราหมณปริปุจฉา) ผู้นำจะต้องหมั่นปรึกษาสอบถามปัญหาที่สมณพราหมณ์ นั่นคือ การมีคณะที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักปราชญ์ ผู้มีคุณธรรมเพื่อช่วยงานกิจการบริหารราชอาณาจักรให้เกิดความเจริญก้าวหน้า จะเห็นได้ว่า ผู้นำในฐานะผู้บริหารราชอาณาจักรมีส่วนอย่างมากในการสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาจักร และยังให้เกิดความผาสุกแก่สมาชิกหรือประชาชนในอาณาเขต จุดสำคัญที่แสดงถึงภาวะความเป็นผู้นำที่สามารถสร้างสรรค์ความเจริญดังปรากฏในหลักพุทธธรรมว่าด้วยความเป็นจักรพรรดิ คือ การให้ทาน การเฉลี่ยแบ่งปันทรัพย์ และดูแลความประพฤติของสมาชิกในเขตแดน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงอย่างมาก คือ ความเป็นอยู่สุขสบายหรือความมั่งคั่งของสมาชิกในราชอาณาจักรนั้น มิใช่เป้าหมายสำคัญของความรุ่งเรืองสถาพรของรัฐ แต่ความเป็นอยู่ตามธรรม คือ ความสงบสุข ที่มีรากฐานมาจากความมีศีลธรรมคุณธรรมของสมาชิกทุกคนในราชอาณาจักร ถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญอย่างยิ่ง ของภาวะผู้นำอันจะสามารถแสดงถึงความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธวิธี

กฎทันทสุตร(พระไตรปิฎก) แสดงถึงหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองของผู้นำ ในฐานะผู้ปกครองรัฐ ตามหลักพุทธธรรม สูตรนี้กล่าวถึงสาเหตุของอาชญากรรม และแนวทางแก้ไขที่จะทำให้อาชญากรรมนั้นหมดไป จะต้องทำให้สมาชิกในฐานะประชาชนในรัฐมีความเป็นอยู่ที่ดี ชาวบ้านจะต้องมีอยู่มีกิน ชาวบ้านจะต้องได้สิ่งที่จำเป็นแก่การทำนา พ่อค้าจะต้องมีทุน ลูกจ้างผู้ใช้แรงงานมีงานทำมีเงินได้พอเลี้ยงชีพ คนเดือดร้อนควรที่จะได้รับการยกเว้นภาษี ทำให้ประชาชนมีรายได้พอเพียง วิธีการดังกล่าว ถือเป็นสิ่งที่ผู้นำต้องปฏิบัติ ดังนี้

๑. พลเมืองเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ ชะมักเขม้นในกสิกรรม และโครัชกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร

๒. พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ ชะมักเขม้นในพาณิชยกรรม ขอพระองค์ทรงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร

๓. ข้าราชการเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ขยัน ขอพระองค์พระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือน แก่ข้าราชการเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร

กิจกรรมที่ผู้นำต้องดำเนินการนั้น มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมวลสมาชิก ถ้าผู้นำดี นั้นหมายถึง จะต้องสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ บำบัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ได้ นับเป็นการนำหลักพุทธวิธีมาใช้ในการบริหารการเมืองการปกครองประเทศ ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ของมวลสมาชิกในสังคมระดับประเทศ

พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติ ตามคำสั่ง โดยการสั่งการแต่ละครั้ง เป็นที่ยอมรับได้ง่าย เพราะไม่ทรงใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีแบบธรรมาธิปไตย (Supremacy of righteousness) ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ ดังนี้

๑. อัตตาธิปไตย (Supremacy of self) ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ในฐานะ ศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

๒. โลกาธิปไตย (Supremacy of public opinion) ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่หันเหไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถนจะเอาใจหมู่ชน หากความนิยม หรือหัวหน้ากลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามมติของคนส่วนใหญ่และเคารพมติของคนส่วนน้อยในเวลาเดียวกัน

๓. ธรรมาธิปไตย (Supremacy of righteousness) ถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือหลักการความจริง ความถูกต้องความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบ

ตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความสามารถที่ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาทอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

พระพุทธเจ้าเอง พระองค์ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ผู้เป็นนักปกครอง นักการเมือง ต้องถือเป็นนัยสำคัญว่า จะต้องยึดถือธรรมเป็นใหญ่ คือการถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลประโยชน์สุขที่แท้เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และยึดถือตามหลักการ ก็จะไม่เอนเอียงไปข้างไหน ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก และจะมีความชัดเจนในการบริหารการปกครอง ประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักธรรมในการปกครองที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง หลักธรรมนั้นชื่อว่า อปริหานิยธรรม แปลว่า ธรรมที่ทำให้เจริญโดยส่วนเดียว มีอยู่ ๗ ประการ กล่าวคือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ คือหมั่นพบปะปรึกษากันเพื่อระดมสมองช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ของกิจการบ้านเมือง ไม่ควรทำอะไรตามลำพังหรือเมินเฉยต่อเหตุการณ์บ้านเมือง

๒. พร้อมเพรียงกันประชุมและพร้อมเพรียงกันเลิก คือ เมื่อถึงเวลานัดหมายหรือมีหนังสือเชิญประชุม ก็มาประชุมให้ตรงต่อเวลาโดยพร้อมเพรียงกัน และถ้ายังไม่หมดวาระการประชุมหรือยังมีได้ปิดประชุม ก็ไม่สมควรหลบหนีออกจากที่ประชุมโดยไม่มีเหตุอันควร

แต่ปัจจุบันนี้ เรามักจะได้เห็น หรือได้ยินอยู่เสมอว่าถึงเวลาประชุมแล้วก็เปิดประชุมไม่ได้ เพราะสมาชิก ยังมาไม่ครบองค์ประชุมและเวลาเลิก ก็ทยอยกันหลบหนีออกจากที่ประชุม

๓. ไม่ทำอะไรนอกเหนือจากระเบียบข้อบังคับคือได้บัญญัติสิ่งใดไว้เป็นข้อบังคับ ก็ประชุมไปตามระเบียบนั้นและไม่เหยียบย่ำกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้ ไม่ถือเอาตามอำเภอใจใครต่อความสะดวกข้อกำหนด กฎเกณฑ์อันใด ยังมีได้กำหนดบัญญัติไว้ ก็ไม่กล่าวอ้างหรือกำหนดขึ้นมาเอง

๔. เคารพให้เกียรติท่านผู้ใหญ่ในที่ประชุม ผู้ใหญ่ย่อมมีประสบการณ์มากพบเห็นหรือเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ มาก่อน ควรรับฟังคำแนะนำหวังดีของท่าน โดยเฉพาะท่านผู้ใหญ่ที่เป็นประธานในที่ประชุม ต้องฟังคำตักเตือนของท่านด้วยความเคารพ

๕. ให้เกียรติแก่สตรีและเด็ก คือไม่ปล่อยให้สตรีและเด็กตกอยู่ในอันตรายที่จะถูกข่มเหงรังแก เพราะโดยธรรมชาติแล้ว สตรีและเด็กย่อมมีสิริระร่างกายอ่อนแอกว่า หากไม่คอยช่วยเหลือคุ้มครอง จะทำให้พวกจิตทรามทำร้ายได้ง่าย

๖. เคารพบูชาปูชนียสถานของชาติ ปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน ที่บรรพบุรุษ ได้ก่อสร้างไว้เป็นสมบัติของชาติ เช่น เจดีย์ อนุสาวรีย์ ประจำชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเตือนความทรงจำ รั้าให้กระทำ ความดี และเป็นที่ยอมรับใจของหมู่ชน จึงไม่ควรละเลยต่อพิธีการที่แสดงถึงความเคารพบูชาอัน พึ่งทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้น

๗. คู่ครองอารักขาผู้ทรงศีล ให้ความอารักขาบำรุงอันชอบธรรมแก่ผู้ทรงศีล ทรงธรรม เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่อย่างมีความสุข

หลักอภิธานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ รัฐที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยในชมพูทวีป ครั้งอดีตกาล ได้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แม้ปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ปัญหาสมาชิก ไม่ครบองค์ประชุมก็ดี สมาชิกยังไม่พอที่จะเปิดประชุมก็ดี ตลอดจนความวุ่นวายแย่งกันพูด แสดงอาการไม่ให้เกียรติประธานก็ดี อาจหมดไปหรือลดน้อยลงบ้างก็ได้

บริบทในแนวทางของความเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักพุทธวิธี ที่นำมาประยุกต์ใช้ต่อการเมือง การปกครองประเทศ มีลักษณะดังนี้

๑. การรู้จักรูป ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะของสมาชิก องค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจ ความต้องการประวัตินั้นเพนของมวลสมาชิก

๒. ฉลาดในลักษณะ เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็สามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่าง ๆ ให้เหมาะสม

๓. คอยเฝ้าไขว่ขวาย ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ไขปัญหา ข้อบกพร่อง ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ

๔. คอยปิดบังแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหาย อันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

๕. สุขควัน ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตน แก่ผู้อื่นอย่างถูกต้องในแง่การ นิเทศ งานแก่มวลสมาชิก ต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำที่พึงประสงค์

๖. รู้จักทำ (น้ำ) ผู้นำจะต้องแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีคณะทำงาน ที่ดี มีคนที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

๗. รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ของมวลสมาชิก ด้วยการอบรม เพิ่มพูนความรู้ฝึกฝนทักษะอาชีพ

๘. การรู้ทาง ผู้นำจะต้องรู้แนวทางการบริหารจัดการขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักจุดรวมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

๙. ฉลาดในสถานที่โคจร ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนดเป้าหมายวางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุ

๑๐. รีตนมให้เหลือไว้ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความเหมาะสมดี รักษาสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

๑๑. การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูง หรือจ่าฝูง ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มและมวลสมาชิก

จะเห็นว่าผู้นำมีความสำคัญอย่างมากทั้งในแง่การบริหารงาน คือ มีการวางแผนการทำงาน การนำแผนไปปฏิบัติ และการประเมินผล ขึ้นตอน หรือวิธีการดังนี้ มีความแตกต่างกันไปตามภาวะของผู้นำแต่ละบุคคล แต่สิ่งที่จะแสดงถึงภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ตามหลักพุทธธรรมอันนำไปประยุกต์ให้เกิดผล มิใช่เพียงสร้างความมั่นคงกับฐานอำนาจ หรือตำแหน่ง สถานะของผู้นำในกลุ่มเท่านั้น แก่นแท้ของพุทธธรรมได้แสดงให้เห็นภาวะของผู้นำซึ่งต้องเป็นบุคคลที่ฉลาด รอบรู้ มีความมุ่งหมายในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและมวลสมาชิก

วิธีทำงานของผู้นำตามหลักธรรม ได้แสดงออกมาหลายรูปแบบ ไม่ตายตัว แต่ได้อาศัยหลักสำคัญ เสมือนเป็นเป้าหมายโดยรวม คือธรรม ได้แก่ คุณธรรมของผู้นำ และคุณธรรมของมวลสมาชิก มุ่งไปสู่ความเป็นผู้มีธรรม ดังหลักสำคัญในการทำงานของผู้นำ ๖ ประการ ได้แก่

๑. ความอดทน (ขันติ)
๒. ความตื่นตัว (ชาคริยะ)
๓. ความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานะ)
๔. อภัยภัย เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ (สังวิภาค)
๕. จิตใจเอ็นดู (ทยา)

๖. เอาใจใส่ตรวจตรา (อิกขนา) อาจกล่าวได้ว่า เป็นวิธีการทำงานตามเงื่อนไข หรือลักษณะงาน ที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นสิ่งสำคัญ มิได้ตายตัวอยู่กับโครงสร้างของสังคม ตามแนวคิดอย่าง Hersey และ Boachard อธิบายลักษณะของผู้นำเชิงโครงสร้าง ในขณะที่นักสังคมวิทยา อย่าง Murray G.Ross และ Charles E. Hendry ท่านได้กรุณาอธิบายถึงคุณลักษณะของความเป็นผู้นำภาวะการนำว่า จะต้องขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (situations)

แนวคิดวิธีการใช้อำนาจของนักรัฐศาสตร์ตามหลักพุทธธรรม

๑. หลักอัตตาทิปไตย หมายถึงผู้ที่ปรารถนาความเดือดร้อนที่ตนเองได้รับเมื่อครั้งยังอยู่ในฐานะประชาชน เมื่อได้โอกาสมาทำงานการเมืองรับใช้ประชาชน ก็จะใช้อำนาจการเมืองที่ตนเองได้รับมาบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชน เนื่องจากก่อนมาเป็นนักการเมือง (politicians) เป็นผู้ที่ค้นพบสัจธรรมความจริงแท้ มีลักษณะกล่าวคือ

๑) เห็นทุกข์เวทนาที่เกิดจาก ความเกิด (ชาติ) ความแก่ (ชรา) ความตาย (มรณะ)

๒) เห็นทุกข์เวทนาที่เกิดจากการดิ้นรนแสวงหาทรัพย์ แม้จะถูกความทุกข์เวทนาทั้ง ๒ เบียดเบียนอยู่ ก็สามารถดำรงตนท่ามาหากินด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตได้ แต่กลับประสบทุกข์

๓) การถูกรีดนาทาเร้นจากผู้บริหารบ้านเมืองโดยมิชอบ

เพราะถูกทุกข์เวทนา อันหมายถึงความรู้สึกเจ็บปวดทั้ง ๓ นี้เอง ที่บีบคั้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมือง การมาเป็นนักการเมืองจึงมิได้มาเพื่อหวังกอบโกย คดโกงใคร แต่ตั้งใจมาทำงานการเมืองเพื่อทำให้ประชาชนละอุกุศล ทำแต่กุศลกรรม ตำแหน่งทางการเมืองที่ได้มานี้ จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการสร้างบุญสร้างกุศลคุณงามความดี เพื่อให้บังเกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่ประชาชนเมื่อได้แนวคิดและวิธีการใช้อำนาจทางการเมือง จึงควรใช้หลัก ดังนี้

มีความเพียร ทำงานให้ประสบผลสำเร็จ โดยไม่ย่อท้อหวั่นเกรงต่ออุปสรรคขวากหนาม มุ่งมั่นแน่วแน่แก้ไขปัญหาประชาชน

มีสติแน่วแน่ แก่ไขงานที่ได้รับมอบหมายอย่างครบถ้วน รอบคอบไม่แสวงหาผลประโยชน์ ไม่ลืมนอน ไม่บ้ายศ ไม่บ้ำอำนาจ ไม่มีความลำเอียง ไม่ปล่อยปละละเลยงานที่รับผิดชอบ ทุ่มเท กำลังกายกำลังใจ เหนือทุกหยดทุกหยาดเพื่อประชาชน เพราะตระหนักรู้ว่าประชาชนฝากความหวังเหมือนครั้งก่อนๆ ที่ตนก็เคยฝากความหวังไว้กับนักการเมือง

มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ สักการะ ยศ สรรเสริญ สุข ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และทุกข์

๒. หลักโลกาธิปไตย นักรัฐศาสตร์ที่ถือโลกเป็นใหญ่ จึงเป็นผู้ที่คำนึงถึงหลัก ดังต่อไปนี้ ความลับไม่มีในโลก โทกคนอื่นได้แต่โทกตนเองไม่ได้ อย่าดูถูกตนเอง บุคคลที่มีศรัทธาในการทำความดี แต่ไม่ทำ ช้ำกลับไปทำความชั่ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้ดูหมิ่นตนเอง การปกปิดความชั่วที่ตนเองทำไว้ ทวยเทพเทวดาพรหมย่อมรู้เห็น มนุษย์ผู้มีปัญญาก็รู้เห็น รู้เท่าทัน จึงไม่ควรคิดว่าประชาชน

ไม่รู้จักที่สวดคนที่มีส่วนร่วมทำความชั่วก็รู้ ถ้าวันใดเขาเปลี่ยนใจพลิกหันเปิดเผยความจริงขึ้นมา ความชั่วก็ย่อมปรากฏต่อสาธารณชนโดยกฎเกณฑ์ตามหลักสมมติสัญญาจา

โลกาธิปไตยนี้ เป็นหลักธรรมเตือนสติให้นักรัฐศาสตร์ทั้งหลายใช้ปัญญาวิเคราะห์ปัญหา คิดอะไรก็ให้รอบคอบด้วยความสุขุมเยือกเย็น ไม่ประมาทในความคิดของผู้อื่น แต่ห้ามใช้ปัญญา ความรอบรู้โดยขาดสติ

๓. หลักธรรมาธิปไตย นักรัฐศาสตร์ที่ยึดธรรมาธิปไตยเป็นผู้ที่เตือนตนเองว่าจะทำอะไร จะยึดถือกฎเกณฑ์ มิใช่กฎของตัวเอง เลี่ยงบาลีเอาสี่ข้างเข้าถู ที่สำคัญระลึกเสมอว่า เราอาจหลีกเลี่ยง กฎหมาย กฎเกณฑ์กติกาของสังคมได้แต่ไม่อาจหลีกเลี่ยงกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นกฎเหล็กของ วิญญาณได้ กฎหมายกฎของสังคมอาจปรับเปลี่ยนได้ แต่กฎแห่งกรรมไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ไม่ว่า จะรู้หรือไม่รู้จักก็ตาม เมื่อละเมิดกฎแห่งกรรมก็ต้องได้รับวิบากผลของกรรม เพราะฉะนั้น จะทำอะไร ถ้านึกถึงกรรมดีกรรมชั่วก็จะเพียรละกรรมที่มีโทษ จึงควรรักษาตนให้บริสุทธิ์ บำเพ็ญกุศลกรรม เมื่อมาทำงานการเมืองจึงควรยึดหลักกฎแห่งกรรม มิใช่เอาพวกมากลากไป แต่ให้เอาความดีและ ศีลธรรมนำประเทศไปสู่รัฐธรรมาภิบาล (good governance) จึงจะประสบความสำเร็จรุ่งเรือง นักรัฐศาสตร์ที่ยึดธรรมเป็นใหญ่ จึงเป็นผู้ประพฤติตามกฎระเบียบประเพณี โดยเฉพาะกฎแห่งกรรม ต้องยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิตเป็นสำคัญ

ความหมายในธรรมะข้อนี้หมายถึง ให้ผู้นำปรารถนาตัวเองว่าในเมื่อได้ตั้งใจที่จะบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้ประชาชนเกิดความร่มเย็นเป็นสุขก็ต้องใช้หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นธรรมะสำหรับผู้ที่จะเป็นผู้นำทุกคน เพราะการเป็นผู้นำก็คือการมีโอกาสได้สร้างความดีเหนือกว่าคนอื่น ในการสะสม บารมีให้สูงยิ่งขึ้นไป เมื่อมีโอกาสจะได้ทำบุญถวายมหากุศลแล้ว ทำไมจะเบี่ยงเบนไปจากเป้าหมาย อันสูงยิ่งกว่าคนธรรมดา

ธรรมข้อนี้เป็นข้อคิดที่บรรดาผู้นำทั้งหลาย จะได้ยึดถือเป็นต้นแบบแห่งการใช้หลักธรรม ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหลักในการดำรงชีวิต ตั้งเป้าหมายในชีวิตให้สูงยิ่งขึ้นไป เป็นยุทธศาสตร์ ในการบริหารและปฏิบัติตนเจริญรอยตามพระบรมศาสดา

ความหมายของพระสูตรนี้ มีความลึกซึ้งที่ทรงสอนให้มนุษย์ใช้สตินำหน้า ใช้ปัญญาเป็น ตัวปฏิบัติ และใช้ธรรมะเป็นหลักยึดไม่ให้ชวนเซหรือล้มลง ตรงกับคำพูดที่เรียกว่า "สติปัญญา" ซึ่งเท่ากับเป็นการเตือนมนุษย์ให้มีสติก่อนที่จะใช้ปัญญา เพราะเหตุร้ายและความผิดพลาดในโลกนี้ ที่เกิดขึ้น มักจะเกิดจากการใช้ปัญญาความเก่งความกล้า หรือความสามารถโดยขาดการใช้สติพิจารณา ไตร่ตรองก่อน

ความไม่สงบในโลกนี้เกิดขึ้นก็เกิดจากเหตุนี้แหละ การใช้ปัญญาความรู้รอบในทางไม่ชอบ เพื่อนำหน้าในการแข่งขัน ในการทำการค้า ในการรุกราน ครอบครองดินแดน ในการติดยึดความเจริญทางวัตถุ การแข่งขันทางวัตถุ การใช้ดัชนีตัวเลขเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จทางการเมือง ความสำเร็จทางเศรษฐกิจ สิ่งที่มีมนุษย์ทั้งโลกโดยเฉพาะผู้ยิ่งใหญ่ขนาดก็คือ สติซึ่งเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งใจ และที่สำคัญคือการขาดธรรมะเป็นหลักเป็นแก่นในการตัดสินใจ เป็นเครื่องยึดเกาะของจิตใจไม่ให้ไขว่เขวตกต่ำ

ผู้นำของประเทศของโลกที่ยิ่งใหญ่ เกரியงไกรมีความสามารถปัญญาเฉียบแหลม จะมีประโยชน์อะไรถ้าขาดสติ หรือเสียสติ และไม่ยึดหลักธรรมในการปกครองบริหารประเทศ ความสำเร็จที่ได้มาไม่ว่ายุคใดสมัยใด ถ้าขาดองค์ประกอบดังกล่าวนี้จะเป็นความสำเร็จที่ไม่ยั่งยืน ย่อมเสื่อมสลายได้ ยิ่งเจริญสูงส่งทางด้านวัตถุขึ้นเท่าใด ก็ยังมีโอกาสเสื่อมสลายเร็วขึ้นเท่านั้น หากสังคมมนุษย์ไม่ดำรงอยู่ในหลักพุทธธรรม ตามพุทธจริยศาสตร์ ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งของสังคมมนุษย์ได้ เพราะหลักพุทธธรรมนั้น จะดำเนินการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมมนุษย์ ด้วยเหตุผลและสติปัญญาอย่างยั่งยืนถาวรตลอดไป

บรรณานุกรม

พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม). ภาวะผู้นำเชิงพุทธ. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศาสตราจารย์. โลกทัศน์ชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____ พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๘.

วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. พุทธปรัชญาการปกครอง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ม.ป.ป.